

Handelingsgericht werken, handelingsgerichte diagnostiek en handelingsgericht indiceren

Pauline Willems
Daan Wienke

www.nji.nl

Februari 2013

HGW

Handelingsgericht werken (HGW) beoogt de kwaliteit van het onderwijs en de begeleiding voor alle leerlingen te verbeteren. HGW streeft naar een preventieve aanpak van onderwijs- en ontwikkelingsproblemen door middel van vroegsignalering en zo snel mogelijk adequaat handelen (Pameijer, Beukering & de Lange, 2009). HGW versterkt de eigen kracht van kind/jeugdige, ouders en school door systematische kind- en ouderbetrokkenheid én door de aanpakken thuis en op school op elkaar af te stemmen. Dat wat thuis werkt wordt op school benut, en omgekeerd. De onderwijs- en opvoedbehoeften van kinderen/jeugdigen worden samen met kind/jeugdige, school en ouders bepaald: wat heeft dit kind/deze jeugdige nodig om een SMART leer/gedragsdoel te behalen? En wat hebben zijn ouders en leerkracht/docenten nodig om dit te kunnen bieden (hun ondersteuningsbehoeften)? Krachten en kansen in kind, opvoeding en onderwijs worden benut.

Hoe ‘werkt’ handelingsgericht werken?

Handelingsgericht werken is een planmatige en cyclische werkwijze voor onderwijsprofessionals om individuele onderwijsbehoeften van kinderen te ontdekken en hierin te kunnen voorzien. Door de planmatige aanpak geeft het structuur bij het omgaan met verschil in behoeften tussen leerlingen in de klas. De cyclus van HGW bevat zes stappen, verdeeld over vier fasen die tenminste drie keer per jaar worden doorlopen door de leerkracht in het basisonderwijs, in samenwerking met de intern begeleider (IB'er).

Fase 1 : Signaleren

In stap 1 wordt informatie over de leerling verzameld via methode (overstijgende) toetsen, observaties, gesprekken met leerlingen en hun ouders. In stap 2 stelt de leerkracht samen met de IB'er SMART geformuleerde doelen op voor de leerlingen en selecteren zij leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften.

Voorbeeld: Tom (8 jaar) heeft moeite met rekenen. Tijdens instructie wisselt hij vaak blaadjes met zijn buurjongen uit. De leerkracht denkt dat hij niet genoeg oplet. Tom blijkt beter op te letten als er voorwerpen, tekeningen en schema's worden gebruikt tijdens de instructie. Uit de rekentoets blijkt dat hij vooral fouten maakt bij sommen die meerdere denkstapjes bevatten. Uit het gesprek met Tom blijkt dat hij de instructie vaak te snel vindt gaan en dat de buurjongen dan wat voor hem opschrijft. Uit gesprek met moeder blijkt dat zij thuis met post-it- blaadjes werkt als geheugensteuntje voor Tom. De leerkracht doet uit al deze informatie haar voordeel: ze laat de buurjongen Tom helpen, Tom mag met post-its werken en de leerkracht zal bij de instructie meer tekeningen en schema's gebruiken.

Fase 2: Analyseren

In stap 3 worden de onderwijsbehoeften van afzonderlijke leerlingen benoemd. Om een helder overzicht te verkrijgen van de gehele groep wordt de informatie uit de eerste 3 stappen in het groepsverzicht genoteerd.

Fase 3: Plannen

Vervolgens worden in stap 4 leerlingen met gelijke behoeften geclusterd tot subgroepen. Per subgroep wordt gekeken wat de ondersteuningsbehoefte is en hoe hier op kan worden ingespeeld. Hierbij wordt goed gelet op hoe leerlingen elkaar kunnen ondersteunen. In stap 5 stellen de IB'er en de leerkracht een groepsplan op voor een bepaalde periode. In het groepsplan is ook ruimte om een individuele leerling apart op te nemen met een apart handlingsplan. Een groepsplan bevat schriftelijke richtlijnen voor het onderwijs aan alle leerlingen in de groep op de deelgebieden ontwikkelings- of vakgebieden, werkhouding en sociaal-emotioneel functioneren. Het bevat de didactische en pedagogische doelen en de benodigdheden voor de komende 8 tot 12 weken.

Voorbeeld: In de klas van Tom blijken meer kinderen beter te reageren wanneer er voorwerpen, tekeningen en schema's worden gebruikt tijdens de instructies. De leerkracht voegt de kinderen samen en laat hen op een visuele manier met de stof omgaan. Ook is er een groepje dat de stof beter begrijpt als ze met elkaar mogen overleggen. Deze leerlingen hebben een vergelijkbare behoefte aan relatie.

Fase 4: Realiseren

In de laatste stap wordt het plan uitgevoerd. Elke twee tot drie maanden vindt er een groepsbespreking plaats. Hierin wordt het plan geëvalueerd en bijgesteld in samenwerking met de IB'er.

Er worden nieuwe doelen geformuleerd en leerlingen geselecteerd met specifieke onderwijsbehoeften.

Het maken van de groepshandlingsplannen is een continu proces over de verschillende schooljaren heen. Doordat alle informatie is opgeschreven in duidelijke stappenplannen is deze ook gemakkelijk overdraagbaar bij de overgang van de klas naar het volgende schooljaar. Daarnaast wordt er tijdens de groepsbespreking ook gekeken naar de behoefte van de leerkracht en gekeken hoe hierin kan worden voorzien.

Voorbeeld: Uit de evaluatie blijkt dat Dionne (6 jaar) clownesk gedrag vertoond als zij iets niet begrijpt. De IB'er komt een keertje kijken om feedback te geven op de manier van handelen van de leerkracht. Tijdens het lerarenoverleg kwam meerdere malen naar voren dat het vrije uurtje vaak problemen geeft. Er wordt bij meerdere klassen een filmpje gemaakt. Deze filmpjes worden besproken tijdens het lerarenoverleg om elkaar feedback te geven.

HGD

In de jeugdzorg kunnen professionals de methodiek handelingsgerichte diagnostiek (HGD) toepassen. HGD concretiseert doelen van Transitie in de Jeugdzorg, zoals 'ontzorgen, normaliseren en minder medicaliseren', 'uitgaan van eigen kracht' en 'meer ruimte voor professionals' (Pameijer, 2011).

HGW voor ouders

Ook voor ouders is onlangs een werkwijze beschreven die hen in hun kracht zet: HGW voor ouders (Pameijer, 2012).

HGA

In het kader van Passend Onderwijs en Transitie in de Jeugdzorg is – vooruit kijkend – de methodiek handelingsgericht arrangeren ontwikkeld (HGA). Deze wordt momenteel in twee samenwerkingsverbanden beproefd (Pameijer, 2008; Gijzen & Pameijer, 2009).

Visie achter de methodiek, wat werkt en waarom

HGW, HGD en HGA concretiseren zeven uitgangspunten die zijn gebaseerd op onderzoek naar diagnostische besluitvorming, de ontwikkeling van leren en gedrag van kinderen/jeugdigen en naar ‘wat werkt’ in de jeugdzorg (werkzame mechanismen) en het onderwijs (effectief onderwijs). Actuele thema’s zoals empowerment, eigen kracht, oplossingsgericht- en opbrengstgericht werken zijn erin verwerkt.

HGW, HGD en HGA zijn ‘systematische manieren van werken om bepaalde doelen te bereiken’ op alle niveaus: preventief in het onderwijs, in de samenwerking school – ouders en in de jeugdhulp. De methodieken zijn in de praktijk beproefd en de bijbehorende materialen zijn verkrijgbaar. Inmiddels wordt op veel scholen, in multidisciplinaire ondersteuningsteams, ZAT’s, CJG’s en in de jeugdzorg handelingsgericht gewerkt. Professionals in onderwijs en jeugdhulp streven hierdoor – samen met kind, ouders en school - hetzelfde na en ze spreken dezelfde taal. Dit bevordert de onderlinge samenwerking aanzienlijk. Voor HGA is landelijk enorm veel belangstelling, onder andere vanuit de PO-raad, die deze methodiek als ‘good practice’ gaat uitzetten. Relateren we de methodieken aan de effectladder (Van Yperen & Veerman, 2008), dan zijn ze ‘veelbelovend’: er ligt een goede theorie aan de methodieken ten grondslag, bestaande uit wetenschappelijke literatuur en inzichten uit de praktijk. In theorie zijn de methodieken dus in principe effectief. Het is echter noodzaak verder te onderzoeken of het toepassen ervan ook daadwerkelijk effectief is. Temeer daar er vanuit de praktijk veel belangstelling is voor HGW, HGD en HGA.

Handelingsgericht werken is nog niet doorgedrongen tot de internationale literatuur. Bij het zoeken in ERIC op de termen ‘differentiated instruction’ en ‘adaptive instruction’, komt geen relevante literatuur naar voren. Er zijn enkele artikelen te vinden over adaptief onderwijs en instructie maar niet over een planmatig en cyclisch model om tegemoet te komen aan de verschillende behoeften van leerlingen in een klas.

Uitgangspunten

De zeven uitgangspunten van HGW, HGD en HGA, die nauw met elkaar samenhangen en elkaar versterken, zijn:

1. Professionals werken doelgericht en evalueren systematisch de (SMART) doelen van hun eigen werk en van kind, opvoeding en/of onderwijs.
2. Opvoed- en onderwijsbehoeften van kind/jeugdige staan centraal: wat hebben zij nodig om de gestelde doelen te behalen? Het gaat er meer om ‘wat zij nodig hebben’ dan om ‘welke stoornis ze hebben’.
3. Ook ondersteuningsbehoeften van ouders en scholen zijn van groot belang: wat hebben zij nodig om de gewenste aanpak te kunnen bieden?
4. Het gaat om wisselwerking en afstemming: kinderen/jeugdigen ontwikkelen zich in interactie met hun omgeving (thuis/wonen, school, vrije tijd). Het streven is dat opvoeders hun aanpak afstemmen op wat kinderen/jeugdigen nodig hebben.

5. Professionals jeugdzorg en onderwijs werken constructief samen met elkaar en met kinderen/jeugdigen, ouders en leraren. Zij benutten hun ervaringskennis en doorlopen samen met hen diagnostische- en interventietrajecten.
6. De focus ligt op protectieve/beschermende factoren van kind/jeugdige, ouders en leraren. Hun eigen krachten en mogelijkheden worden als kansen benut in de samenwerking en in de interventies in jeugdzorg en onderwijs.

De werkwijze verloopt systematisch in fasen met stappen en is transparant voor alle betrokkenen.

Werkwijze

De werkwijze verloopt – simpel gezegd – van overzicht (wat gaat goed en wat moeilijk?) en inzicht (hoe komt dat, welke kenmerken van kind, opvoeding en/of onderwijs spelen een rol?) naar uitzicht (welke doelen streven we na en hoe?). De systematiek is uitgewerkt in vijf fasen met stappen: intake, strategie, onderzoek, indiceren/arrangeren en advies. Fasen en stappen zijn over te slaan indien ze – gezien de vraag – niet relevant zijn of wanneer de informatie reeds bekend is. Met de fasen worden de uitgangspunten bewaakt. HGW, HGD en HGA zijn (pragmatische en handzame) bewerkingen van deze vijf fasen met behoud van de essentie.

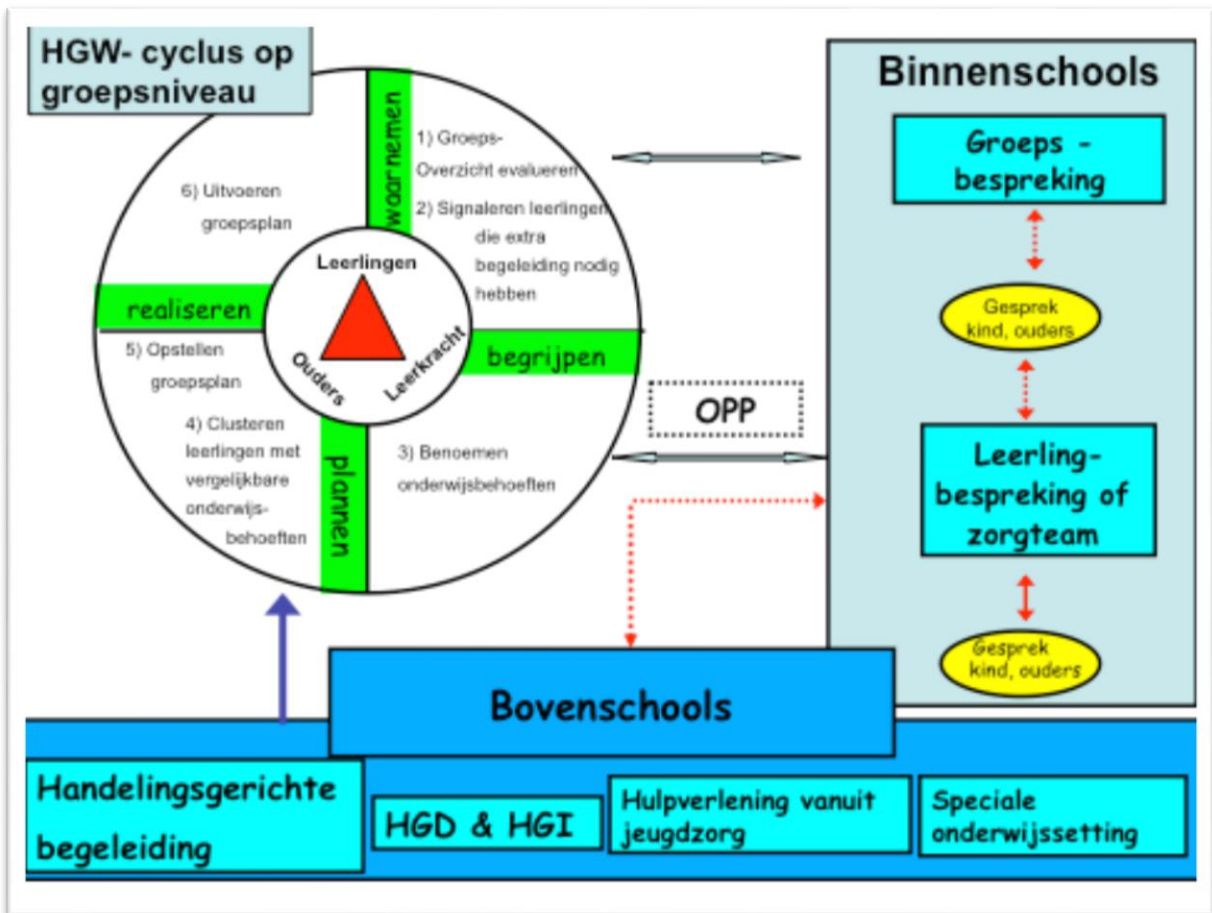
Implementatie: de één-zorgroute

Om handelingsgericht werken succesvol te implementeren is in opdracht van de PO-raad en de WSNS-plus de één-zorgroute voor basisscholen, SBO-scholen, schoolbesturen en samenwerkingsverbanden ontworpen (Clijsen, Gijzen, De Lange & Spaans, 2007). Het betreft een integrale aanpak, waarin in onderlinge samenhang op groepsniveau, schoolniveau en bovenschools niveau cyclisch en planmatig stappen worden gezet om onderwijszorg binnen en buiten de school af te stemmen op de onderwijsbehoeften van leerlingen. Het handelingsgericht werken zoals hierboven beschreven vormt hiervoor de kern.

Als een leerling herhaald onvoldoende profiteert van het groepsplan, als de onderwijsbehoeften onduidelijk blijven of als er vermoedens zijn van ernstige problematiek, kan de leerling vanuit de groepsbespreking aangemeld worden voor de leerlingbespreking ofwel zorgteam van school. Ouders worden hierin betrokken. Centraal staat de begeleidingsvraag van de leerkracht. Het ontwikkelingsperspectief en specifieke behoeften van een leerling worden verhelderd en hoe de leerkracht hierin tegemoet kan komen middels het groepsplan of individuele plan. Vanuit de leerlingbespreking of zorgteam van school kan een leerling aangemeld worden bij het bovenschoolse zorg- en advies team (ZAT) of bij een commissie in het kader van passend onderwijs die de toewijzing van extra ondersteuning verzorgd.

De school kan vragen om handelingsgerichte (proces)diagnostiek wanneer het ontwikkelingsperspectief of de behoeftes onduidelijk zijn. Ook kan er begeleiding of coaching aan de leerkracht worden verleend wanneer deze handelingsverlegenheid constateert. Als er vermoedens van opvoedingsproblematiek zijn kan via het CJG externe hulp worden ingeschakeld. Wanneer na herhaalde inspanningen van de school niet kan worden voorzien in de onderwijsbehoeften kan de leerlingbespreking in samenspraak met de ouders kijken naar tussenvoorzieningen, speciaal basisonderwijs of speciaal onderwijs.

In de figuur op de volgende pagina staat het voorgaande schematisch gevisualiseerd.

Waarom handelingsgericht werken?

Effectiviteit

Binnen het onderwijs is er geen sluitende formule voorhanden voor goed onderwijs en deze zal er waarschijnlijk ook nooit komen (Marzano, 2011). Wel zijn er specifieke kenmerken binnen het onderwijs die effectief zijn bevonden. Zo is effectief onderwijs volgens Meijer (2003) gebaseerd op diagnostiek en evaluatie, hoge verwachtingen, handelingsplannen, directe instructie en terugkoppeling. Naast Meijer (2003) heeft Marzano (2007) in een meta-analyse beschreven wat er werkt binnen de school en klas. Pameijer heeft deze kenmerken in het handelingsgericht werken verwerkt.

De onderwijsinspectie heeft ook onderzoek gedaan naar effectieve kenmerken binnen het onderwijs. De onderwijsinspectie hanteert een waarderingskader, een inhoudelijk kader voor het toezicht, bij het inspectieonderzoek. Uit onderzoek van Scheerens (2006) blijkt dat dit kader voldoende 'evidence based' is. Handelingsgericht werken biedt een structuur om op een systematische manier deze effectieve kenmerken en dus ook de kwaliteitsaspecten op het gebied van onderwijsleerproces, zorg en begeleiding en kwaliteitszorg in het onderwijs op te nemen.

Uit de internationale literatuur blijkt weinig van handelingsgericht werken. Wel wordt er in het buitenland gewerkt met een 'individual educational plan' (IEP). Dit is een plan waar de individuele behoefte van kinderen die extra ondersteuning nodig hebben staan beschreven en jaarlijks worden

geëvalueerd en bijgesteld (Pretti-Frontczack, K. & Bricker, D., 2000). IEP is een effectief bevonden manier om cyclisch een individueel handelingsplan op te stellen. Handelingsgericht werken doorloopt dezelfde cyclus als bij het opstellen van een IEP maar heeft twee toevoegingen. Bij handelingsgericht werken wordt een systematische procedure aangeboden om verschillende handelingsplannen binnen een klas op elkaar af te stemmen door middel van een groepsplan. Daarnaast worden de behoeftes van alle kinderen in het groepsplan opgenomen, dus ook de kinderen die tot het gemiddelde worden gerekend. Uit de eerste ervaringen met het werken met groepsplannen blijkt dat dit een belangrijke kwaliteitsimpuls geeft aan het onderwijs. Leerkrachten gaan meer preventief werken en gaan beter om met de verschillen in de klas (Clijsen, 2008).

HGW stimuleert opbrengstgericht werken

Als een school systematisch en doelgericht werkt aan het maximaliseren van de prestaties van haar leerlingen, is er sprake van opbrengstgericht werken. Onderzoek toont aan dat leerresultaten verbeteren als scholen opbrengstgericht werken (Inspectie van onderwijs, 2010). De kenmerken van opbrengstgericht werken zijn:

- Toepasbaar op verschillende niveaus in de school (schoolniveau, groepsniveau en leerlingniveau)
- Werkt met duidelijke meetbare doelen
- Evaluatieve cyclus
  - vaststellen van doelen en standaarden
  - verzamelen van informatie
  - registreren van vorderingen
  - interpreteren van vorderingen
  - nemen van beslissingen

Handelingsgericht werken heeft de uitgangspunten van opbrengstgericht werken geïntegreerd.

HGW sluit aan bij de uitgangspunten van Passend Onderwijs

Met Passend Onderwijs krijgt het schoolbestuur de verantwoordelijkheid om elke leerling een passende onderwijsplek te bieden. Scholen zullen hierdoor een uitgebreider ondersteuningsaanbod moeten aanbieden waardoor meer kinderen binnen het regulier onderwijs kunnen blijven. Dit vergt een omslag in denken binnen de scholen.

Om met diversiteit binnen een klas om te gaan, wordt in HGW gewerkt met een groepsplan. Heterogene groepen en convergente differentiatie zijn belangrijke elementen van effectief onderwijs. Handelingsgericht werken ondersteunt hierin doordat er een groepshulpplan wordt opgesteld door het clusteren van leerlingen met vergelijkbare onderwijsbehoeften. Deze manier van werken maakt adaptief onderwijs en doeltreffende leerlingenbegeleiding mogelijk waardoor een schoolteam en leerkracht effectief kunnen omgaan met verschillen tussen leerlingen in de klas.

Uit internationaal onderzoek blijkt dat bij inclusief onderwijs de houding van de leerkracht, ondersteuning van de leerkracht en de vaardigheden, expertise en kennis van leerkracht om effectief om te gaan met de verschillen belangrijk zijn (Meijer, 2003). Handelingsgericht werken geeft aan al deze aspecten aandacht.

HGW heeft voordelen voor de school

Allereerst voor de leerkrachten:

- Onderwijsbehoeften van alle leerlingen staan overzichtelijk in groepsoverzicht.

- Door de clustering van leerlingen op behoeften bevordert dit het differentiëren in instructie en leertijd, meer dan individuele handelingsplannen.
- Biedt overzicht over leerlijnen en persoonlijke ontwikkeling van alle leerlingen gedurende het gehele schooljaar. Hierdoor verbetert ook de overdracht bij duobanen of een nieuwe groep.
- Door doelstellingen kan er gemakkelijk planmatig worden gewerkt. Er zijn concrete doelen geformuleerd, er zijn concreet beschreven activiteiten gepland en het moment en de wijze van evaluatie van de extra zorg zijn vastgelegd.
- Doordat alle leerlingen worden gemonitord kan men vroegtijdig signaleren wanneer behoeften veranderen.
- Het gehele systeem rondom het kind wordt betrokken, hetgeen nuttige tips kan opleveren (ouders, ib, andere leerkrachten).
- Leerkrachten kunnen goed omgaan met de verschillen binnen een klas.
- Geplande evaluatiemomenten op gestelde doelen.

Maar ook voor de schoolleiding:

- Geeft de interne begeleider concrete aanknopingspunten voor begeleiding van leerkrachten
- Sluit aan bij handelingsgericht indiceren wat belangrijk kan zijn als de regionale verwijzingscommissies komen te vervallen.
- Aantoonbaar bewijs voor consequente uitvoering zorg.
- Goede samenwerking tussen de leerkrachten onderling door zelfde systematiek
- Overdraagbaarheid van informatie leerlingen
- Dossieropbouw van onderwijsbehoeften van alle leerlingen
- Duidelijke communicatie over de te behalen doelen (opbrengstgerichtheid)

En voor de schoolbesturen in het samenwerkingsverband Passend Onderwijs:

Door HGW wordt de samenwerking bevorderd. Er is een gemeenschappelijke taal, referentiekader en systematiek, die recht doen aan de complexiteit van de wereld waarin elk kind leeft (Clijsen, Gijzen, De Lange & Spaans, 2007). De verschillende leefwerelden staan niet los van elkaar maar hangen met elkaar samen, omdat HGW is gebaseerd op het 'transactionele model' (Prins & Braet, 2008).

Randvoorwaarden voor toepassing van de methodiek

- De professionals uit jeugdhulp en onderwijs voldoen aan het competentieprofiel HGA (attitude, kennis en vaardigheden).
- 'Interventie – integriteit': de professionals uit jeugdhulp en onderwijs werken zoals bedoeld in de methodiek
- Zie verder de implementatiehoofdstukken uit de boeken van Pameijer (2008, 2009, 2001, 2012). Daarin staan de voorwaarden uitgebreid beschreven en zijn instrumenten te vinden waarmee deze succesfactoren van implementatie zijn na te gaan.

Geraadpleegde literatuur

- Algera, M. (2012). Handelingsgericht Indiceren: eerste evaluatie van een pilot. www.swvunita.nl.
- Carr, A (2006) What works with children and adolescents? A critical review of psychological interventions with children, adolescents and their families. Lonon: routledge.
- Clijisen, A. (2008). Effecten van de implementatie van de 1-zorgroute (SLOA Tussenrapportage). Den Bosch: KPC-groep.
- Draaisma, A.K. & Pameijer, N. (2013). Handelingsgerichte diagnostiek en empowerment: de kracht van samenwerken en beschermende factoren. In: K. De Corte, S. Bal, J. Antrop, E. van den Haute (red), *Empowerment van de context: een net van steun en stimulatie voor kwetsbare en gekwetste kinderen* (p. 75 - 91). Antwerpen/Apeldoorn: Garant
- Gijzen, W. & Pameijer, N. (2009). Handelingsgericht Integraal Indiceren. Toewijzing van onderwijs- en zorgarrangementen op basis van de behoeften van kind en opvoeders. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 48 (10), 415-430. Voor de concrete werkwijze met materialen, www.swvunita.nl (pilot MDO/HGA).
- Inspectie van het onderwijs (2009) De sterke basisschool: definitie en kenmerken Den Haag: ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschappen www.onderwijsinspectie.nl
- Inspectie van het onderwijs (2009) Analyse en waardering van opbrengsten primair onderwijs. Den Haag: ministerie van onderwijs, cultuur en wetenschappen www.onderwijsinspectie.nl
- Lange, S. de (2008) Omgaan met verschillen? Passend onderwijs? Hoe dan? Handelingsgericht werken als mogelijkheid. Speciaal april 25-28
- Leseman, P.P.M. (2005) Verdwalen langs gebaande paden. Een andere kijk op leermoeilijkheden. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 44 (1), 3-17.
- Marzano, R.J. (2007) wat werkt op school: research in actie. Meta-analyse van 35 jaar onderwijsresearch direct toepasbaar in beleid en praktijk. Middelburg: Bazalt.
- Marzano, R.J., Pickering, D.J. & Pollock, J.E. (2008). Wat werkt in de klas: research in actie. Didactische strategien die aantoonbaar effect hebben op leerprestaties. Middelburg: Bazalt.
- Onderwijsraad (2006) Naar meer evidence based onderwijs: advies... Den Haag: onderwijsraad.
- Smit, F. (red.)(2009). Ouders en school. Ouderbetrokkenheid en ouderparticipatie in de praktijk. Den Haag: sDu Uitgevers i.s.m. Expertisecentrum Ouders, school en buurt.
- Pameijer, N., Beukering, T. van & Lange, S. de (2009). *Handelingsgericht werken: een handreiking voor het schoolteam. Samen met collega's, leerlingen en ouders aan de slag*. Leuven: Acco.
- Pameijer, N., Beukering, T. van, Wulp, M. van der & Zandbergen, A. (2012). *Handelingsgericht werken in het voortgezet onderwijs*. Leuven: Acco.
- Pameijer, N. & Draaisma, N. (2011). *Handelingsgerichte diagnostiek in de jeugdzorg: een kader voor besluitvorming*. Leuven: Acco. www.HGDindejeugdzorg.nl
- Pameijer, N. (2008). Handelingsgericht classificeren in het onderwijs. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 47, 100-116.

Pameijer & De Lange (2013) *Competentieprofiel HGA voor professionals onderwijs en jeugdhulp*.
Leuven: Acco

Pameijer, N. (2012). *Samen Sterk: Ouders en School!* Leuven: Acco.